

מאמר "בית נשיא"

מאת הצב"י חכם אברהם עדס מ"ט

פעה"ק בני ברק יע"א

שנת ה'תש"נ (1989)

(מתוך הספר ספר דרך אר"ץ)

בית הכנסת "בית נשיא" בחלב

[על בית הכנסת הגדול של ארם צובה כבר נכתבו מאמרים רבים, אך על בית הכנסת השני בקדש — הוא בית נשיא, כמעט ולא מצאנו שום ידיעות: ועל כן ראיתי לנכון להקדים לספרי זה את מה שעלה במצודתי — על פי הנמצא מפוזר בכתובים, ואת אשר קלטו אזני מפי הרב יצחק טוויל, וח' מרדכי כבאסו, וח' משה כהן נ"י, ועוד — אשר הכירו בית כנסת זה מקרוב; וזאת על פי בקשתו של הרב נסים נפתלי נ"י (הנזכר בסוף המאמר)].

תיאור בית הכנסת: בית הכנסת עצמו נמצא בקומת קרקע, פתוח לחצר גדולה — בצד מזרח של החצר; הכניסה הראשית מצד צפון, וארון הקדש בצד דרום (היות וכידוע, העיר חלב נמצאת מצפון לארץ ישראל). מצד מערב היה קיר זכוכית על פני כל האורך; קיר זה היה נפתח כולו בימי הקיץ, כאשר רוב הציבור התפלל בחצר בית הכנסת — וכדי שישמעו דרך שם את התפילה.

מצד דרום היה חדר ארוך וצר, הנקרא "ליוואך" (פירושו — "בלי שמש"); מצד צפון לחדר זה היתה כניסה לחצר — כדוגמת הכניסה המערבית של בית הכנסת עצמו, וגם כאן היה נפתח קיר הזכוכית עד הסוף — בימי הקיץ, כי חלק מהציבור העדיף להתפלל שם — בהיותו מקום קר, אשר קרני השמש לא היו חודרים אליו: ובימי שבת בשעת המנחה, היו מתקיימים בו שיעורים (בזמן האחרון היה מלמד שם — הרב חיים עזאר ע"ה, מדרש רבה).

בחדר זה גם היה היכל קטן עם ספרי תורה אחדים, אך בחצר — על אף ששימש גם הוא לתפילה, לא היה היכל — [ארון הקודש]; ואולם, באמצע החצר עמדה תיבה העשויה מאבן, ומצידיה היו אצטבאות

אשר עליהם ישבו המזמרים (העיר חלב הצטיינה במשך כל הדורות בתחום השירה: ומזמרים אלו לקחו חלק פעיל בתפילה). בצד דרום של התיבה היתה אצטבא גבוהה, אשר עליה הניחו את הספר תורה בשעת הקריאה. בבית הכנסת בפנים היתה תיבה העשויה עץ – והיא היתה מיטלטלת.

מצד צפון של בית הכנסת – וכן גם מצד מערב, היו מדרגות המובילות לקומה השניה – שם היתה ישיבה הנקראת "מדרש בית נשיא" או ישיבת "דגל תורה", מיסודו של הרב משה טוויל זצ"ל – אשר שימש גם כראש הישיבה, ורב העיר בפועל (אם כי רב ראשי רשמי לא היה בתקופה זו. עוד נזכיר כאן כי הרב טוויל הנ"ל היה ידוע כקנאי נועז – ונלחם עד חרמה באליאנאם אשר הלך והתפשט בחלב, בימים ההם). את הכיתה הגבוהה של מדרש זה לימד הרב משה טוויל הנ"ל; הוא הקנה לתלמידים שיטה יסודית בלימוד התורה, וכל גידולי הארץ בדור זה יצקו מים על ידיו. את הכיתה השניה לימד הרב שלמה זעפרני זצ"ל (הוא אשר כתב את "מנהגי בית הכנסת הגדול בארם צובה", אשר הרביתי להעתיק ממנו בפנים). הכיתה שאחריה לימד הרב יום טוב ידידי הלוי, אשר שימש לאחר מכן כראש הישיבה ורב העיר (הלה נמצא כיום בארה"ב; ושמעתי מפי הרב דוד הררי נ"י שהוא חיבר ספר נכבד על סדר טהרות – יה"ר שנזכה לאורו). בתחילת דרכה היתה הישיבה ב"מדרש עבוד הררי" אשר בארם צובה, ואחרי כן עברה ל"בית נשיא".

לפני ה"מדרש" (בחצי קומה) היה עוד אגף של "בית נשיא", והוא מרפסת אשר עמדה בצד צפון – לכל האורך, והיא היתה משקיפה על פני מבוי (הנקרא "זקאק שוויש" – נזכר להלן). במקום זה התפללו רק בזמנים מסויימים, כגון בשמחת תורה; וכמו כן, גם היו מברכים שם ברכת הלבנה (היות ובחצר למטה לא תמיד היה נראה הירח, מחמת בית הכנסת המסתיר אותו).

לפני כחמישים שנה היה קיים בארם צובה בית דין צדק, בראשותו של הרב עזרא חמווי-כבז זצ"ל – הנודע בפקחותו ובשנינותו; ושני לו ישב הרב משה מזרחי זצ"ל, אשר שימש אחרי זה כרבה של ארם צובה: ושלישי – ישב הגאון המפורסם רב רבנן מוה"ר עזרא עבאדי-שעיו זצ"ל (הלה אמנם היה כ"שמואל בדורו", אך היה הצעיר שבחבורה, ולכן ישב רק במקום השלישי. הוא היה יחיד ומיוחד ב"עיון החלבי" – וכתב חידושים רבים בסוגיות הש"ס: ואולם, רוב חידושיו התפזרו בין תלמידיו, ולכן לא זכינו לאורם).

בית דין זה ישב מלפנים, אף הוא ב"מדרש עבוד הררי" הנ"ל, ואחר כך עבר ל"בית נשיא" – בבית הכנסת למטה (וכפי שכתב בשו"ת מגן בעדי על בית כנסת בית נשיא – "שבו קבעו הוראתם ותפילתם בית דין הצדק")

בתקופה זו שימש כרב בית הכנסת בית נשיא הרב יהודה-אצלן עטייה זצ"ל (הלה מלבד גאונותו בתורה ובחסד, היה ידוע גם בגין קמיעותיו הנפלאות – כפי שמספרים בני ירושלים; ושאר מעשה תקפו וגבורתו, הלא המה בכתובים תחת ידי. ועוד יש לציין כי אביו – הרב נסים עטייה ע"ה, נודע כסופר סת"ם ירא שמים, אשר כתב מאמר "בית נשיא 19 כמאה ספרי תורה בקדושה וטהרה; אחדים מספרי תורה אלו היו מונחים בבית נשיא, ובכל יום חמישי היה הבן – הרב יהודה עטייה הנ"ל, בודק אותם – לקראת שבת).

לפני תקופה זו שימש כרב בית הכנסת הרב יצחק סוויד זצ"ל (הזכירו הרב יוסף ידיד זצ"ל בשו"ת שארית יוסף, וכתב עליו תוארים חשובים). ועוד היה סמוך ל"בית נשיא" מקוה טהרה – בו טבלו הנשים בימי קדם: ואולם, לאחרונה הוא שימש לטבילת כלים בלבד (כנראה משום שמימיו היו קרים במיוחד). מקוה זה היה רכושו של בית הכנסת (ובנוסף לכך, היו ליד זה חנויות של פחחים – אף הם בבעלות בית הכנסת. חנויות אלו היו מושכרות לגויים – ארמנים, ואת דמי השכירות היה גובה הרב משה דיב לניאדו ע"ה [הגבאי הראשי של בית נשיא], עבור בית הכנסת).

מקומו של בית נשיא ב"חארת אל קילה" – והוא חלק מ"חארת אל יהוד" (שכונת היהודים – והיה בקצה המערבי של שכונה זו): ונמצא בין הסימטאות – סמוך למבוי הנקרא זקא'ק שאוויש (הוא "מבוי אל ג'אוויש" הנזכר בשו"ת מעין גנים [חלק ב' עמוד רמ"ד] – בשנת תרכ"ו); והוא קרוב גם לשער הנקרא בא'ב אל פראג' (שער הישועה). אזור זה נמצא ליד המרכז המסחרי החדש – בכניסה לעיר העתיקה (בצד צפון מערב), וסמוך לכבישים הראשיים של חלב (שלא כבית הכנסת הגדול של חלב, הנמצא בפאתי העיר העתיקה).

בית הכנסת בית נשיא עבר שיפוצים ושכלולים בתקופות שונות: ראשון בקדש – מובא בשו"ת ויוסף אברהם (סימן ל"ה) וז"ל זה קרוב למאה שנים בנה ה"ר אברהם נשיא בית מדרש באמצע רחוב היהודים, ומתפללין שם חבורות חבורות (מחוסר מקום): ומשנת ת"ר ואילך נמתקו הדינים בכל מקום, עמדו אנשי מעשה והרחיבוהו הרבה – ומתפללין בו בבקר ובערב, ולומדים בו בחצות הלילה עכ"ל. ספר זה נדפס בשנת תרכ"ד – ולפי זה בין השנים ת"ר לתרכ"ד היתה הרחבתו של בית הכנסת (זה כנראה יסוד למה ששמעתי מפי חכם רפאל לניאדו נ"י, כי ראה שלט ב"כית נשיא" – בו כתוב שנוסד בשנת תר"י; וכנראה שהיה כתוב שהרחיבוהו כנ"ל – ולא שאז נבנה; או יתכן שהיה כתוב על אגף מסויים, שבנו אותו בשנת תר"י – ולא שהבית כנסת עצמו נמה בשנה ההיא. ובהקשר זה, יש לציין כי גם לאחרונה היו מתפללים שם "חבורות חבורות" – ובימי החול היו מגיעים לחמשה עשר "מנינים", בתפילת שחרית: מנינים אלו התקיימו בכל אגפי בית הכנסת כולל ה"ליוואן" הנ"ל, והחצר. [ובמדרש שלמעלה התפללו שחרית רק בשבתות – מפני שאז לא למדו שם תלמידי ה"מדרש": ובאותה שעה גם התפללו בבית 20 דרך אר"ץ הכנסת למטה]. ועוד יש להעיר כי בתקופה האחרונה היה ציבור המתפללים בבית נשיא גדול יותר מאשר

הציבור בבית הכנסת הגדול, עד כדי כך שבימים נוראים היה מספר המתפללים בבית נשיא מגיע לכשבע מאות איש).

ושוב אחרי זה בשנת תרצ"ט [1939], עבר בית הכנסת שיפוצים ושינויים יסודיים — היות והקומה השניה היתה רעועה (לפני כן היו הקירות בנויים מאבן ומצופים בעץ, וכן גם היו ארונות מעץ: ואת כל זה הורידו — ובמקום זה סיידו את הקירות בטיח נאה ומהודר, והתקינו ארונות חדשים. וכמו כן, ריצפת הקומה השניה היתה עשויה קרשים, והחליפו אותה במרצפות. וגם הגג היה מעץ — ובמקומו בנו גג מביטון משוריין. וכן גם הרכיבו חלונות חדשים, ועשו היכל חדש, וגם ספסלים חדשים). בתקופה זו עברו תלמידי ה"מדרש" לבית הכנסת הגדול; ואולם — עקב צפיפות שם, נאלצו שוב לנדוד — הפעם ל"מדרש דבח" [הסמוך לביהכ"נ הגדול], עד כעבור ששה חדשים — אז הסתיימו השיפוצים, וחזרו למשכנם — הוא בית נשיא.

ואחרי כן — בפעם השלישית, עבר בית נשיא שיפוצים, וזאת בשנת תש"ט — לאחר "מאורעות תש"ח בחלב, שאז נפגעו קשה בית הכנסת הגדול, ועוד בתי כנסת — וגם "בית נשיא"; ואז התבצעו השיפוצים תחת פיקודו של נז"י הרב משה דיב לניאדו זצ"ל, אשר דאג לשיפוצו ותיקונו מחדש (הלה היה ממונה על בית הכנסת בית נשיא; ועל אף היותו עיוור — כבר מגיל חמש, הטיב לתפקד בהצלחה מרשימה בכל התחומים; וכמו כן היה בקי בש"ס ופוסקים, וגם משורר עצום — אשר בזכרונו המדהים, קלט בעל פה למעלה מאלף שירים וזמירות — מזמרת האר"ץ).

לענין מקורו של השם "בית נשיא" — כבר הזכרתי למעלה משו"ת ויוסף אברהם שבנה אותו הר' אברהם נשיא. שם זה נזכר גם בכתב יד על חלב (הנזכר בפנים — ב"מנהגי בית הכנסת הגדול"), וכך כתוב שם: "אני מתאכסן בבית גביר אחד — שמו ר' אברהם נשיא הכהן, כי אבי אביו היה נשיא בבבל — ועל שמו הוא נקרא".

אבל היום — לדאבונו ולמגינת לבנו (לפני כעשר שנים), עקב תכנית של עיריית חלב, לחדש את פני השכונה (חארת אל יהוד), נהרס בית הכנסת כליל — יחד עם החצר וכל אשר בו, וכן גם המקוה הסמוך לו; וכך נשאר חרב ושמם עד עצם היום הזה. ואולם, בימים אלו הולכת ונרקמת תכנית חדשה ע"י הרב נסים נפתלי נ"י — הוא הגבר אשר הקים עולה של תורה, ואשר לקח על עצמו משימה חשובה — להחיות מאמר "בית נשיא" 21 כאן בארץ ישראל בית כנסת זה, וכפי שהזכיר הלה — "עתידים בתי כנסיות ובתי מדרשות שיקבעו בארץ ישראל". ואני אברך, ולי נאה לברך — ברכת הדיוט, שיראה ברכה במעשי ידיו, ויזכה להגדיל תורה ולהרבות חיילים לתורה — מתוך שלווה ונחת (וכאן המקום לציין כי נמצא בשו"ת מעין גנים [חלק שני — חושן משפט סימן כ"ב] "פסק ק"ק בית נשיא — שנת תרכ"ו". וב"שאלה" שם כתב זז"ל ידוע ומפורסם שק"ק בית נשיא היה להם משנים קדמוניות שני בתי כסאות, אחד לק"ק הנז'

— בתוך "בית נשיא", והשני — בחצר בית "לניאדו", אשר הוא עתה מכלל "בית נשיא" — שהכניסוה לתוכו והגדילו הבית כנסת [וכפי שהזכרתי למעלה בשם שו"ת ויוסף אברהם]; וכמה שנים — מימות ראשונים, היה דרך בית הכנסת פתוח, ויוצא השופכין של בית כסא — מגולה על פני השדה, גם מימי רשות הרבים של השכונה הזאת, ועם קצת בתי כסאות של מבוי "אל ג'אויש" [הוא הנזכר למעלה בשם זקא'ק שאוויש] — וכל מימיהם היה הולך תחת הקרקע, ויורד לכנדיק [אגם — שם היו הרועים מביאים את בהמתם, לרעות בתוכו] וכיו — הריח של הכנדיק — מכה השופכין שהיה מגולה, היה יוצא לבית "שבות" ולבית "נחמד" שבצידו וכו' — עזרא שבות סתם הדרך מתוך חצירו: ומזה שנים נ"ע [נחו עדן — כלומר נפטר] ה' עזרא [שבות] הנזכר, וחצירו — קנו חציה ק"ק בית נשיא, כדי לעשות בתי כסאות הצריכים לק"ק, וגם כדי לעשות בית קדש לתנוקות של בית רבן: וחצי האחד, קנה אותו ה"ר אליהו שבות — ועשו הק"ק הבתי כסאות. ועוד, כבר מקדם היה לק"ק [בית נשיא] חזקת בתי כסאות, אלא שהיו חוץ לחצר, ועתה עשו אותם בחצר הנזכר וכיו. גם בני השכונה — יש מהם שמחלו על זה, ויש מהם שלא מחלו: וזאת לדעת, שהאנשים שלא מחלו — דרך שיש להם הוא תחת קרקע ההיכל של בית נשיא; ולפעמים יוצא ריח רע לבית נשיא, עד שלא יוכל הקהל להתפלל שם — לזה לא מחלו עכ"ל בקיצור — יעו"ש שהאריך בזה מאד: ותשובתו שם משתרעת על פני עשרות דפים. וכל ענין זה הבאתי, היות והוא שופך אור על בית הכנסת בית נשיא, והנעשה שם בתקופה ההיא). 22 דרך ארץ

הליכות ומנהגי בית הכנסת בית נשיא

(מפי ח' ר' משה כהן נ"י — תושב עיה"ק ירושלים)

(א) בימי חול ב"בית נשיא", היו קמים בשעה שתיים לפנות בקר — לתיקון חצות; ואחרי כן היו שם קבוצות קבוצות — לומדים זוהר, משניות, או חק לישראל (ובלילי שבתות — במקום תיקון חצות, התקיימה שם שירת הבקשות, ברוב פאר והדר — ואף יותר מאשר בבית הכנסת הגדול). (ב) לאחר תפילת שחרית היו לומדים [חלק מהציבור] "חק לישראל"

— בעודם לבושים טלית ותפילין. (ג) במנחה וערבית התקיימו כמה "מנינים", ואחרי כן למדו שיעור מוסר, מתוך הספרים: פלא יועץ, ארוכה ומרפא, דרך אמונה, ועוד (ארוכה ומרפא

— חיבר הרב הלל דוד סתהון; וספר דרך אמונה, חיברו הרב יעקב שאול דוויר זצ"ל — שניהם מרבני ארם צובה). (ד) בשבת בבקר, היתה קבוצה שקראה תהלים: ובכל שבת היו מסיימים את כל ספר תהלים.

השמטה

בספר לקדושים אשר בארץ [מהדורת ש' תש"מ] (עמוד ק') כתב על הרב שלמה נחמד זצ"ל וז"ל בשנת תרי"ט נסע למצרים אל בן דודו העשיר, ולקח ממנו סכום כסף נכבד. בכסף זה בנה [ר' שלמה] ישיבה גדולה על גג בית הכנסת בית נשיא אולם מפואר עם ריהוט יפה, וספרייה עשירה עכ"ל (הרב שלמה נחמד הנזכר כאן, נולד בחלב בשנת תקנ"ו, והתמנה לרב העיר בשנת תרכ"ט ואולם, הוא נפטר באותה שנה, ולכן לא שימש בפועל בתפקיד זה).

שמות שנזכרו במאמר

1. הרב יצחק טוויל
2. ח' מרדכי כבאסו
3. ח' משה כהן נ"י
4. הרב נסים נפתלי נ"י
5. הרב חיים עזאר ע"ה
6. הרב משה טוויל זצ"ל
7. הרב שלמה זעפרני זצ"ל
8. הרב יום טוב ידידי הלוי
9. הרב דוד הררי נ"י
10. הרב עזרא חמוי-כבז זצ"ל
11. הרב משה מזרחי זצ"ל
12. מוה"ר עזרא עבאדי-שעיו זצ"ל
13. הרב יהודה-אצלן עטייה זצ"ל
14. הרב נסים עטייה ע"ה
15. הרב יצחק סוויד זצ"ל
16. הרב יוסף ידיד זצ"ל
17. הרב משה דיב לניאדו ע"ה / זצ"ל
18. חכם רפאל לניאדו נ"י
19. ר' אברהם נשיא / ר' אברהם נשיא הכהן
20. הרב הלל דוד סתהון
21. הרב יעקב שאול דוויר זצ"ל
22. ר' שלמה נחמד זצ"ל
23. ר' אליהו שבות
24. ר' עזרא שבות

שמות רחובות וסמטאות

27. מבוי זקא'ק שאווי'ש / מבוי אל ג'אוויש
28. חארת אל ק'ילה
29. חארת אל יהוד
30. שער אל פראג' / בא'ב אל פראג'